

A könyvtár- és tájékoztatástudományi tömörített kifejezések indexnyelve

Alan GILCHRIST - Kathleen GASTER

kieg. E. Michael KEEN, Jeremy A. DIGGER

Az "A compressed term index language for library and information science" c. kiadványt (London, Aslib, 1973. 123 p.)
HORVÁTH Magda ismertette.

Ez az indexelő és visszakereső rendszer két kutatási program egyesítéséből jött létre, először csupán kísérleti célokra, majd az igényekre való tekintettel közre is adták. Mindkét program 1968-ban indult, az egyik az ASLIB Kutatási Osztályán, a másik a wales-i Könyvtárosképző Főiskolán (Aberystwyth). 1970-ben 63 kérdésre kísérleti visszakeresést végeztek a 289 kifejezésből álló (ebből 200 az alapkulcsszó) indexnyelvvvel, melynek szókészlete 800 dokumentum indexeléséből állt össze. Először dokumentumonként átlag 10,7 kifejezést adtak meg 8549 irányítás ("posting")^x, utóbb dokumentumonként átlag 6,9 kifejezést 5493 irányítás^x felhasználásával. Az indexnyelv specifikus lehetőségei alacsonyabbak az átlagosnál. Kifejezésenként 4,5 kereszthivatkozással rendelkezik.

A kulcsszórendszer célja, hogy viszonylag kevés átfogó kulcsszóval egyszerű és könnyen használható eszköz legyen; ezért nem nyújt lehetőséget erősen specifikus tárgyakat jelölő kifejezések kiválasztására.

1. A szótár

A szótár nem épül osztályozási elvekre. A kulcsszavak megközelítő címkéi az általuk jelölt tárgycsoportoknak. Pl. a TERMS [Kifejezések] kulcsszó ilyen "indexkifejezéseket" fed (s ezek nem szerepelnek az alapkulcsszók között): "Indexkifejezések", "Szavak", "Fogalmak", "Kategóriák". Némely kulcsszó generikusnak tűnik a másikhoz képest, pl. a REPROGRAPHY [Reprográfia] a COPYING(ELECTROSTATIC) [Másolás(elektrosztatikus)] és a COPYING(PHOTOGRAPHIC) [Másolás(fotografikus)] kulcsszavakhoz képest. De a kulcsszórendszer nem tünteti fel (csak igen ritkán: a földrajzi, a szakterületi és a nyelveket jelölő alapkulcsszók mellett) az ilyen hierarchikus kapcsolatokat: a tágabb kifejezéseket (BT-eket -broader term) és a szűkebb kifejezéseket (NT-eket -narrower term). Magyarázó megjegyzés igazít el, mikor kell a "másolás" és a "reprográfia" kulcsszót használni. Pl. "A szerzői jogvédelem és a könyvtári másoló szolgáltatások" tárgy esetében a "reprográfiát" kell használni, mert a speciális másolási eljárásokról nem történik említés. Viszont a "különböző másoló eljárások gazdaságossága" tárgynál, ahol konkrétan az elektrosztatikus és a fotografikus másolásról esik szó, evvel a két specifikusabb kulcsszóval indexelünk, semmi esetre sem a "Reprográfia"-val.

A tárgyak specifikusabb feltárása a kifejezések kapcsolásával történik. Az eljárás jele a TC rövidítés (term coordination) módszere pedig az, hogy a kapcsolt kifeje-

zések közé aláhuzott és kerül. Pl. a referenszkönyvek indexelése: BOOKS [könyvek] and DATA [adatok].

2. A kulcsszó-index

Fény-lyukkártyákon foglal helyet. Minden lyukkártya címkéje egy kulcsszó. Négy csoportban betűrendben állnak. 1. Alapkulcsszók, 2. Földrajzi kulcsszók, 3. Azonosítók, 4. Szakterületek.

3-4. A keresés: a segédeszközök és a stratégia

A keresést a következő segédeszközök támogatják:

a) Kulcsszó-mutató (keyword lead-in). Ez elvezeti a keresőt a természetes nyelvi, nem használt (szinonim) kifejezésektől a kulcsszavakhoz. Betűrendbe rendezettek és kisbetűkkel vannak írva (számuk 2 461, közöttük maguk az alapkulcsszavak is szerepelnek). Utánuk egy (vagy több) kulcsszó vagy kapcsolt kifejezés áll, nagybetűkkel kiírva. A "lásd" vagy "használd" szó így elmarad. Pl. Periodicals periodikumok - JOURNALS folyóiratok. A természetes nyelvi kifejezések tágabb értelműek, mint az egyes kulcsszavak vagy kapcsolt kifejezések, így tehát több kulcsszó vagy TC állhat utánuk.

b) A Kulcsszótáblázatok (négy csoportban): 1. alapkulcsszavak = tárgyi vagy formai kulcsszavak PUBLIC LIBRARIES [Közművelődési könyvtárak], BIBLIOGRAPHY (FORM) [Bibliográfia (forma)]. 2. Földrajzi kulcsszavak = helynevek, pl. ENGLAND [Anglia]. 3. Azonosítók = tulajdonnevek, rendszerek, pl. MEDLARS (IDENTIFIER). 4. Szakterületek = a dokumentumok és az adatok tartalma, személyek vagy szervezetek szakterülete, pl. MEDICAL SCIENCES (SUBJECT FIELD) [Orvostudomány (szakterület)]. A kulcsszót magyarázó jegyzet, definíció, hatályának megjelölése követheti zárójelben, majd a rokon kifejezések (RT-k = related terms) és a kifejezéskapcsolatok (Tc-k). Ez utóbbiaknak maguknak is lehet magyarázó jegyzetük vagy RT-jük. A tágabb és a szűkebb, tehát a hierarchikus összefüggést jelentő kifejezések csak elvétve fordulnak elő, amint erről már szó esett.

c) A Kulcsszótáblázatok vázlat: mind a négy csoportba tartozó kulcsszó betűrendes felsorolása a magyarázatok és kapcsolatjelölők nélkül.

d) A Tárgyi kategóriák jegyzéke a szótár anyaga, 14 tág tárgyi kategóriába bontva. Ez a keresésnél a tézauruszok hierarchikus táblázatát helyettesíti. A 14 kategória: 1. Forma, 2. általánosságok, 3. személyek és foglalkozási ágak (és kapcsolatos kérdések/tevékenységek), 4. szervezés, kutatás és fejlesztés, 5. felszerelés (és kapcsolatos kérdések/tevékenységek), 6. dokumentumok és a rögzített információ más formái (és kapcsolatos tevékenységek/berendezések), 7. épület és butorzat (és kapcsolatos kérdések/tevékenységek), 8. tájékoztató szolgáltatások (és kapcsolatos kérdések/tevékenységek/berendezések), 9. egyéb könyvtári szolgáltatások (és kapcsolatos kérdések), 10. könyvtárak, tájékoztató egységek és más testületek (és kapcsolatos kérdések), 11. földrajzi nevek, 12. azonosítók, 13. szakterületek, 14. nyelvek, nyelvtudomány és nemzetiiség.

A keresési segédeszközökben a következő rövidítések találhatók: RT (rokon kifejezés), TC (kapcsolt kifejezés, itt a kapcsolt kifejezéseket és köti össze). Ritkán a BT (tágabb kifejezés) és az NT (szűkebb kifejezés). A kulcsszavak verzállal, a mellőzendő kifejezések és a magyarázó megjegyzések kisbetűkkel vannak írva.

4. A keresési stratégia

A keresőkérdés tárgyát elemi tartalmakra kell bontani. Valamennyi tartalomnak megfelelő kulcsszót megkeressük a Kulcsszómutatóban, majd minden kiválasztott kulcsszót visszakeresünk a Kulcsszótáblázatban. Ez biztosítja a tájékozódást, hogy a kulcsszó tartalmazza-e azt a jelentést, amelyre kiválasztottuk; figyelembe vettük-e a kulcsszó használatának szabályait; hogy nincs-e más megfelelőbb kulcsszó vagy TC.

A legtöbb keresés több kulcsszónál való keresést igényel. Minden ilyen esetben a kereső, miután megtartotta vagy kiegészítette kezdeti kifejezés-választékát, eldönti, milyen kulcsszókapcsolatok reprezentálják kérdésének tárgyát. Bármelyik kulcsszó kombinálható bármelyik másikkal mindaddig, amíg kapcsolatuk "érdemes" tárgyat jelöl.

A kezdeti keresés megváltoztatható és további keresések folytathatók:

- az egyik kulcsszót egy másikkal helyettesítjük
- a kulcsszavak kombinációjából egyes kifejezések elhagyhatók (azaz kevesebb kulcsszót kapcsolunk, így növeljük a megtalált releváns dokumentumok számát)
- a két előző eljárás keverésével.

Az első eljárásnál a kulcsszavakat helyettesítő más kulcsszavak kiválasztása történhetik

a) predeterminált helyettesítőkkal, a tág kulcsszavaknál alkalmazott "irányításokkal". A rendszer megkíméli a keresőt bizonyos helyettesítő kulcsszavak keresésétől. Pl. az EDUCATION(GENERIC) [Képzés(generikusan)] tartalmazza a LIBRARY SCHOOLS [Könyvtárosképző intézmények] és a COURSES [Tanfolyamok] kulcsszavakról való irányítót, tehát ha valaki az első kulcsszót megtalálja, visszakeresheti vele mindhárom kulcsszóval indexelt valamennyi dokumentumot. A "részleges irányítás" is használatos. Pl. a STORAGE(COMPUTERS) [Tárolás(komputerek)] irányítást tartalmaz a PAPER TAPE-ről [Lyukszalag] és a PUNCHED CARDS-ról [Lyukkártya] és hasonló kifejezések-ről, ha a dokumentum lyukszalagról, lyukkártyákról stb. mint számítógépi tároló eszközökről szól.

A Kulcsszótáblázat rendszavainál megtalálható annak a ténynek a rögzítése, hogy a kulcsszóról vagy a kulcsszóra történik az odairányítás.

b) A kereső által kiválasztott helyettesítő kulcsszavak származhatnak a kereső személyes ismereteiből és

c) a keresési segédeszközökből. Ezek jelölik, melyik másik kulcsszóhoz kapcsolódhat a kulcsszó.

Hangsúlyosan figyelembeveendő, hogy a kulcsszavak sokértelmű "cimkéi" az általuk fedett fogalmaknak. Nem ajánlatos a kezdő kereső kifejezésnél vagy helyettesítő kifejezésnél keresni, amíg a Kulcsszótáblázatban nem tanulmányoztuk a kulcsszót (az összes magyarázatokkal és összefüggéseivel egyetemben) s amíg így meg nem győződünk arról, hogy a kulcsszó valóban releváns a keresett tárggyal kapcsolatban.

A Kulcsszómutató már maga is sugallhat helyettesítő keresőkifejezéseket. Pl. Abstracts - ABSTRACTS & INDEXES. A Kulcsszótáblázat a maga rokon is kapcsolt kifejezéseivel - választékot kínál a konkrét kereséshez. Mivel bizonyos rokon kifejezések csak bizonyos esetekben alkalmazhatók, az RT-k helyettesítő kifejezéseként való használata különös gondosságot igényel.

Ha a felsorolt RT-k egyike sem látszik megfelelőnek, vagy ha a Kulcsszómutató sem nyújt semmiféle támpontot, a keresőnek módjában áll átnézni a Kulcsszótáblázatok vázlatának valamelyik csoportját vagy a Tárgyi kategóriák jegyzékének megfelelő tartalmi csoportját.

A kiadvány valamennyi ismertetett keresési segédeszközt teljes egészében tartalmazza. A főtáblázat, az alapkulcsszavak táblázata, figyelemre méltóan ábrázolja, hogyan lehet 200 egyszerű kulcsszóval, mint építőkockákkal, bármilyen összetett tartalmat árnyaltan feltárni.

Példaként álljon itt egy kulcsszó a Kulcsszótáblázatból:

INDEXING [Indexelés] (A tárgyi indexelés valamennyi módszere, ahol a kiválasztott indexkifejezések ellenőrzött szótárból származnak, ennek a feladatnak a kivitelezői - az indexelők.

Az indexek fizikai előállítása számára használjuk a következő kapcsolatot:

COMPILATION és (bármelyik fajta index elnevezésére szolgáló kifejezés.)

RT Az INDEXING [Indexelés] folyamatának következő produktumai:

CLASSIFIED CATALOGUES [Szakkatalógusok]

CONCEPT COORDINATION [Fogalmi koordinálás]

PERMUTATION INDEXES [Permutált indexek]

SUBJECT INDEXES [Tárgyszóindexek]

TERMS [Kifejezések]

A következő folyamatok:

CATALOGUING [Katalogizálás]

COMPILATION [Szerkesztés]

DERIVATIVE INDEXING [Derivált, gépi indexelés]

BOOK INDEXES and COMPILATION [Könyvek mutatói és szerkesztés]

Ellenőrzött indexnyelvek:

CLASSIFICATION (THEORY) [Osztályozás (elmélet)]

BLISS SUBJECT CLASSIFICATION [Bliss-féle osztályozás]

DEWEY DECIMAL [Tizedes Osztályozás]

FACETED CLASSIFICATION SCHEMES [Vetületes oszt. rendszerek]

LIBRARY OF CONGRESS CLASSIFICATION [L.C. oszt. rendszere]

UNIVERSAL DECIMAL CLASSIFICATION [ETO]

CLASSIFICATION SCHEMES [Osztályozási rendszerek]

WORD LISTS [Szójegyzékek] [ez a tézauruszok kulcsszava ld. a Kulcsszómutatót]

TC COOPERATION and INDEXING [Együttműködés és indexelés]

(Előzetes/együttműködéses tárgyszavazás, a kifejezés megadása ellenőrzött szótárból származik.)

RT AUTHORS [Szerzők]

^x Az utalásnak olyan formája, amikor a tágabb kulcsszó alatt a ráutalt szűkebb kulcsszavakkal indexelt dokumentumok is megtalálhatók. Ld. 4/a. A valamiről valamire történő irányítás alá eső kulcsszavak RT-i is egymásnak.

Elektronikus adatfeldolgozás a főiskolai könyvtárakban

Karl Heinrich BELL - Peter PROHL

A szerzők Elektronische Datenverarbeitung in Hochschulbibliotheken - Folgen für die Bauplanung c. cikkét (Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1974. 11.no. 665-679.p.) FARKAS László tömörítette.

Az NDK főiskolai könyvtárai az elektronikus adatfeldolgozás bevezetésével a tudományos kutatók, a főiskolai hallgatók és ezeken túlmenően a könyvtár valamennyi egyéni vagy kollektív használójának jobb kiszolgálását kívánják elérni. Az elektronikus adatfeldolgozás segítségével ezeknek a könyvtáraknak a következő feladatokat kell megvalósítaniuk:

- a könyvtár teljesítőképességének növelése, a meglévő szolgáltatások javításával és új szolgáltatások bevezetésével,
- az igazgatási és tervezési munka tökéletesítése, és végül
- a könyvtárhasználók munkafeltételeinek és kutatási lehetőségeinek jobbá tétele.

Az elektronikus adatfeldolgozás bevezetése a főiskolai könyvtárakban ma már olyan mérvű, hogy az lehetőséget ad valamilyen formában minden alapvető könyvtári munkafolyamat automatizálására, illetve a munkálatok során számítógép felhasználására. Ez pedig azt jelenti, hogy az elektronikus adatfeldolgozás alkalmazását már a könyvtárápítetek tervezésénél tekintetbe kell venni. Ezeknek az építészeti következményeknek, illetve követelményeknek a felvázolását kísérlük meg cikkünkben a szerzők.

AZ ELEKTRONIKUS ADATFELDOLGOZÁS ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Az elektronikus adatfeldolgozási tervek kétféle módon, offline vagy on-line üzemben valósíthatók meg. Az off-line üzemben a kívánt adatátvitel az adatrögzítő gépek és a számítógép között adathordozók - a legtöbbször lyukszalagok - átszállítása útján történik; az on-line üzem esetében pedig az adatrögzítő készülék és a számítógép közvetlenül egybe vannak kapcsolva. Az előbbinek előnye, hogy az automatizálást olyan intézmények számára is lehetővé teszi - más intézmény tulajdonában lévő számítógép időszakos bérebevétele útján - amelyek önállóan nem tudnák egy számítógép teljes kapacitását kihasználni, s ezért nem is vállalkozhatnak annak beszerzésére. Hátránya viszont az off-line üzemnek az az időkülönbség, ami az adatrögzítés és a kiértékelés között mutatkozik, s ami pl. a kölcsönzés automatikus nyilvántartása esetében 1-2 napot is jelenthet.